

Probas cento i mediehistorisk belysning

Sigrid Schottenius

Göteborgs universitet

Sigrid.schottenius@lir.gu.se

Under andra hälften av trehundratalet komponerade romarinnan Faltonia Betitia Proba ett 694 versrader långt bibelepiskt cento med verser från Vergilius' tre diktverk *Bucolica*, *Georgica* och *Aeneiden*. Under de föregående århundradena hade den romerske poetens texter i allt högre grad börjat läsas och skrivas ned i codices istället för i papyrusrullar och i viss mån kan denna materiella övergång betraktas som en förutsättning för centoteknikens genombrott i den senantika latinska litteraturen. I detta *paper* diskuteras denna och andra mediehistoriska aspekter av Probas cento, exempelvis vad handskriftssituationen kan säga om hur dikten recipierades under medeltiden och vad den senare utgivningshistorien förtäljer om hur den lästes i tidigmodern tid. Varför har vissa utgåvor hänvisningar till de ställen i Vergilius som verserna är hämtade från och andra inte? Slutligen en utblick utifrån dagens situation och tekniska förutsättningar där Probas cento med fördel kunde ges ut i en hypertextedition, där käll- och modelltexterna omedelbart aktualiseras för läsarna.

Inledning

Ordet cento betyder i första hand 'lapptäcke' men är även benämningen på den litterära teknik där man plockar verser från färdiga dikter och sätter ihop dem i en annan ordning med en ny betydelse. Redan i den klassiska grekiska litteraturen förekom inslag av cento i litterära texter, men den äldsta bevarade latinska dikten helt och hållet skriven som ett cento dateras till cirka år 200 e. Kr.¹ Från de följande århundradena känner vi till ett flertal latinska centon med varierande teman, vanligen sammansatta med verser från Vergilius' tre diktverk *Bucolica*, *Georgica* och *Aeneiden*.

Det epistolära förordet till Decimus Magnus Ausonius (ca 310–395) centoniska bröllopsdikt *Cento Nuptialis* har ofta kommit att uppfattas som ett slags poetologisk programförklaring för hur ett cento ska skrivas. Här läser vi att denna form lämpar sig för humoristiska ämnen; ett cento väcker inte läsarens beundran, det får honom eller henne att "skratta snarare än lovorda" (*ridere magis quam laudare*). Men tvärt emot denna uppfattning har senantikens latinska centon sällan lättsamma ämnen, exempelvis återberättar det äldsta bevarade latinska centot som den tragiska myten om Medea. Det är uppenbart att Ausonius inte ger oss ett genuint försök att karaktärisera centon som genre, utan söker att berättiga den egna diktens uppseendeväckande detaljerade erotiska inslag.

Inte heller den med Ausonius samtida centonisten Faltonia Betitia Proba komponerade kring något lätt och roligt tema då hon återberättade delar av Moseböckerna och Evangelietexterna med 666 vergilianska verser. I motsats till Ausonius, som urskuldade sig för sitt återbruk av Vergilius: "det gläder mig verkligen inte att ha degraderat värdigheten i Vergilius dikt med ett så skämtsamt ämne" (*piget equidem Vergiliani carminis dignitatem tam ioculari de-honestasse materia*),² ber Proba inte om ursäkt. Tvärtom, mot slutet av sin 28 rader långa inledning tillkännager poeten att hon, "sierskan Proba" (*vatis Proba*, 12), har förstått den djupare meningen i Vergilius diktning och att hon ska berätta att denne egentligen "besjög Kristi fromma offer" (*Vergilium cecinisse loquar pia munera Christi*, 23).

Hennes bibelepiska dikt är unik i flera bemärkelser; det är det första kristna latinska centot vi känner till,³ och en av de få antika dikter med kvinnlig författare som har bevarats i sin helhet ända in i modern tid. Förvisso grundar sig texten på två manliga auktoritativa texttraditioner (Vergilius och Bibeln), och detta kan ha medverkat till att den bevarades och traderades i medeltidens klosterscholor. Men samma egenskap hos dikten – dess imitation av etablerade texter – kan betraktas som en bidragande faktor till att den inte fick lika stort erkännande under romantiken och i senmodern tid.⁴

1 Ofta framhålls Aristofanes återbruk av Homeros, Pindaros och tragödnerna. Det äldsta bevarade latinska centot är Hosidius Geta's *Medea*, omnämnt i Tertullianus *De praescriptione haereticorum* (39, 3–7) kring år 200.

2 Se text i R. P. H. Green, *The Works of Ausonius* (Oxford 1951) 132–133.

3 Senare kristna centon var också betydligt kortare, vanligen ett hundratal verser långa. För datering av *De Ecclesia*, se A. Fassina, "Ipotesi sul centone cristiano *De ecclesia*: problemi testuali, paternita e datazione", *Paideia* 62 (2007) 361–76. För datering av *Versus ad Gratiam Domini*, se W. Schmid, "Tityrus Christianus", *Rheinisches Museum für Philologie* 96 (1953) 101–65, särsk. 155 och S. McGill, "Poeta Arte Christianus: Pomponius' *Cento Versus ad Gratiam Domini* as an Early Example of Christian Bucolic", *Traditio* 56 (2001) 15–26, särsk. 25–6. Se även G. Salanitro, *Osidio Geta: Medea. Introduzione, testo critico, traduzione e indici. Con un profilo della poesia centonaria greco-latina* (Rom 1981) 48–58.

4 För arton- och nittonhundratalens reception av senantik poesi och cento, se exempelvis T. Verweyen och G. Wittig, "The Cento. A Form of Intertextuality from Montage to Parody", i H. Plett (utg.), *Intertextuality* (Berlin 1991) 165–78, särsk. 172–74, I. Hoesterey, *Pastiche. Cultural Memory in Art, Film, Literature* (Indianapolis 2001) 80–82 samt E. R. Curtius, *European literature and the Latin Middle Ages* (Princeton 1953) 391–491, särsk. 397.

I en kortfattad tillbakablick diskuteras här några centrala händelser i textens historia och reception från dess tillblivelse fram till idag.

*

Faltonia Betitia Proba tillhörde Roms senatsaristokrati: hennes far Petronius Probianus innehade höga ämbeten i den romerska statsapparaten, liksom även hennes make Clodius Adelphius och deras två söner Olybrius och Alypius. Maken Adelphius var involverad i striden mellan kejsar Constantius II och usurpatorn Magnentius som utbröt i slaget vid Mursa Major år 353. Vissa menar att de första raderna i Probas cento anspelar på denna strid, vilket skulle innebära att den var skriven någon gång relativt snart efter år 353.⁵

Andra har tolkat dikten som ett svar på ett dekret från 362 där den hedniske kejsaren Julianus, kallad Avfällingen, förbjöd kristna lärare att undervisa i klassisk retorik.⁶ Förbudet varade bara fram till Julianus' död året därpå och egentligen finns det inga belägg för att centot skulle ha skrivits i samband med dekretet, men dikten hör likafullt ihop med den romerska utbildningen där den klassiska litteraturen och Vergilius verser ända sedan den romerske skaldens livstid användes som grammatiska, stiliska och retoriska exempel. Hans texter hade ofattbart stor spridning och eftersom stora delar av den antika och senantika tolkningstraditionen har gått förlorad är det svårt att föreställa sig vilka idéer och associationer Probas anspelningar på Vergilius kan ha haft på den ursprungliga publiken. Men vi vet att man ofta under senantiken imiterade Vergilius form, stil och språk för att uttrycka kristna trossatser: särskilt i den senantika bibelepiska traditionen syntetiserades klassisk stil och bibliskt idéinnehåll, så denna kombination i sig är alltså inte unik för Proba. Ändå gillades centots kulturella gränsöverskridande, dess många dubbelexponeringar av kristna och vergilianska typer och gestalter inte av alla. I ett berömt brev till poeten Paulinus av Nola från år 394 (*ep.* 53) jämförde kyrkofadern och bibelöversättaren Hieronymus falska bibeltolkningar med Vergilianska och Homeriska centon, som han dessutom avfärdade och kallade barnsligheter (*puerilia*). Eftersom Hieronymus exemplifierade dessa med Vergiliusrader som förekommer hos Proba i samma kristna kontext som beskrivs av kyrkofadern, brukar brevets datum också betraktas som centots *terminus ante quem*.

Inom kyrkan bestod misstrogheten mot Probas dikt ytterligare en tid. Hundra år efter Hieronymus brev listas två gånger ett "cento om Kristus sammansatt av rader från Vergilius" (*Centonem de Christo virgilianis conpaginatum versibus*) bland apokryfiska böcker som bör undvikas av kristna i *Decretum Gelasianum* (ca år 492), böcker som tillsammans med sina författare föraktas, elimineras och för evigt "fördöms under bannlysningens olösliga bojar" av hela den Romerska katolska och apostoliska kyrkan.⁷

I senantikens romerska hov och aristokrati ser receptionen annorlunda ut, vilket bevitnas av en femton rader lång dedikation till den östromerske kejsaren Arcadius († ca 408) och hans son *in spe* kejsar Theodosius II som föregår centot i vissa handskrifter.⁸ Kejsardedikationen

5 Se exempelvis H. Sivan, "Anician women, the cento of Proba, and aristocratic conversion in the fourth century", *Vigiliae Christianae* 47 (1993) 146–47 och R. P. H. Green, "Proba's introduction to her cento", *Classical Quarterly* 47 (1997) 551–53.

6 Se exempelvis A. G. Amatucci, *Storia della Letteratura Latina Cristiana* (Turin 1955) 130 och E. Clark och D. Hatch, *The Golden Bough, the Oaken Cross. The Virgilian Cento of Faltonia Betitia Proba* (Chico, CA 1981) 7–8.

7 *Haec [...] non solum repudiata verum ab omni Romana catholica et apostolica ecclesia eliminata atque cum suis auctoribus sequacibus sub anathematis insolubili vinculo in aeternum confitemur esse damnata.*

8 Karlsruhe, Badische Landesbibliothek, Aug. CCXVII och Zürich, Zentralbibliothek, C68 (384). I vissa handskrifter förekommer den utan Probas cento: Venedig, Biblioteca Marciana, lat. XII, 7, Rom, Biblioteca Angelicana, V, 3, 22 och München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 18628.

skrevs någon gång mellan 395 och 401 och vissa tror att centot lästes av och inspirerade den östromerska kejsarinnan Eudokia (ca 401–460) att själv komponera delar av ett kristet Homerisk cento under sin exil i Jerusalem.⁹

Trots den tidiga kyrkans fördömande av centot vet vi att det redan 200 år senare under den karolingiska renässansen cirkulerade och lästes i klosterskolor runtom i Europa.¹⁰ Dikten finns bevarad i mer än tjugo medeltida handskrifter, i vilka den oftast grupperas med andra senantika och medeltida kristna författare som hörde till skolornas kanoniserade poeter.

Liksom annan antik litteratur ”återupptäcktes” Probas cento under senmedeltiden och den tidiga renässansen av humanister verksamma både inom och utanför kyrkan och klostren. Inte minst renässansens framstående kvinnliga författare noterade och kommenterade på denna lärda kvinna som en av flera antika förebilder.¹¹ För dem mot centot ett bevis på att Proba besatt en beundransvärd bildning, stor minneskapacitet och skicklighet i verskomposition. Berömda humanister uppskattade Probas dekontextualisering av Vergilius och sammansmältningen med den bibliska historien betraktades som ett konstnärligt kraftprov.¹² Fascinationen för centot ser ut att ha kulminerat under andra hälften av femtonhundratalet, då Proba jämfördes med Sapfo och till och med sades överträffa den stora poeten från Lesbos.¹³ I början av sextonhundratalet publicerades ett antal vergilianska centon med kristna teman, tydligen influerade av Proba.¹⁴

En viss förändring i receptionen sker framförallt under artonhundratalet då dikten ofta avfärdades som ett slags plagiat eller en löjlig lek: inte riktig litteratur.¹⁵ Åsikterna var visserligen inte odelade; under samma perioder beskrevs också centoformen som lustig och rolig, fascinerande på ena eller andra sättet, men det är uppenbart att kritiken hårdnade ungefär vid den här tiden.¹⁶ Särskilt under nittonhundratalet har filologer och klassiker ofta kallat dikten smaklös, en sämre skolövning, nonsens.¹⁷ Tillsammans med annan senantik litteratur (patristiken förutom) har centot hamnat utanför både den litterära och religiösa kanon. Först nyligen, då man på allvar har börjat ifrågasätta denna kanon har Probas cento återigen blivit ett populärt studieämne. Ett ökat intresse för öppet litterärt återbruk och dekontextualisering i samband med diskussioner kring exempelvis intertextualitet och dialogicitet har också bidragit till att man har börjat läsa om Proba och numera anlägger nygamla perspektiv på

9 M. D. Uscher, ”Prolegomenon to the Homeric Centos”, *The American Journal of Philology* 118 (1997) 305–312, särsk. 315.

10 G. Glauche, *Schullektüre im Mittelalter. Entstehung und Wandlungen des Lektürekansons bis 1200 nach den Quellen dargestellt* (diss. München 1970) 23–24, 28–29 och 93.

11 Christine de Pisan, se E. J. Richards och P. Caraffu (utg.), *Christine de Pisan: La città delle dame* (Rom 2003) 157–58. Isotta Nogarola, se M. L. King och D. Robin (utg.), *Isotta Nogarola: Complete Writings. Letterbook, Dialogue on Adam and Eve, Orations* (Chicago 2004) 27–39, särsk. 38–39. Laura Cereta, se D. Robin (utg.), *Laura Cereta: Collected Letters of a Renaissance Feminist* (Chicago 1997) 77 och 176.

12 Exempelvis Albertino Mussato, se J.-F. Chevalier (utg.), *Albertino Mussato: Écérinide: Épîtres métriques sur la poésie; Songe* (Paris 2000) 48. Se även Francesco Petrarca's brev från den 23 Maj 1358 i V. Rossi (utg.), *Le Familiari* iv, 21, 8 (Florens 1934) 61–68, särsk. 63, samt Boccaccio, se V. Zaccaria (utg.), *Boccaccio, De mulieribus claris* (Milano 1976) 392–396.

13 I en dikt om Proba i Julius Roscius utgåva av centot (Rom 1588) 6. Dikten trycktes även i inledningen till Heinrich Meiboms utgåva (Helmstedt 1597).

14 Den skotske författaren Alexander Ross' (1590–1654) kristna vergilianska cento *Virgilii Evangelisantis Christiados Libri xiii* från 1634 är det mest kända.

15 D. Comparetti, *Virgilio nel Medio Evo* (1872) 70, C. Nodier, *Questions de littérature légale: Du plagiat, de la supposition d'auteurs, des supercheries qui ont rapport aux livres* (Génève [1812] 2003) 11.

16 Se till exempel O. Delepierre, *Tableau de la littérature du centon chez les anciens et chez les modernes* (London 1874) 1–2.

17 P. Labriolle, *Histoire de la littérature Latine Chrétienne* (Paris 1920) 430, H.-I. Marrou, *Saint-Augustin et la Fin de la Culture Antique* (Paris 1938) 498–99, G. Pasquali, *Stravaganze quarte e supreme* (Venedig 1951) 12.

hennes dikt,¹⁸ och exempelvis gärna sätter den i relation till populära nutida konstformer som exempelvis pastisch och collage.¹⁹

Från papyrus till codex

Giovanni Boccaccios (1313–1375) uppskattande beskrivning av Proba i *De mulieribus claris* var länge tongivande och bidrog troligen till att Proba under flera århundraden ofta figurerade som exempel på en bildad kvinna från antiken. I synnerhet prisar Boccaccio Probas förtroget med Vergilius diktning och framhåller att hon måste ha kunnat den romerske poetens samtliga verk utantill. Även senare läsare har anmärkt på Probas imponerande minne.²⁰ Men trots att det inte råder något tvivel om Probas stora kännedom om Vergilius kan man inte bortse från den materiella omständigheten att den klassiska romerska litteraturen under trehundralet i allt högre grad lästes och skrevs ned i codices istället för i papyrusrullar. Papyrusrullar var känsliga, tog lätt skada och föll med tiden sönder om man rullade upp dem ofta. Därför hade man tidigare i regel citerat ur minnet, vilket bland annat brukar betraktas som en förklaring till det stora mängd felcitater antika författare emellan. Codices av papyrus eller pergament gav förstås nya möjligheter att bläddra, slå upp citat och snabbt skaffa sig en överblick över texterna. Detta brukar framhållas som en av anledningarna till att övergången till codex skedde något tidigare inom juridiken, där det snabbt framstod som en fördel att man kunde slå upp stycken och citat i lagboken med större effektivitet och utan att själva dokumentet tog skada. Även i den bibelexegetiska litteraturen blev det tidigt vanligare att man använde codices istället för papyrusrullar.²¹ Det märks i vissa av kyrkofädernas texter som mer eller mindre är uppbyggda av bibelcitater.²² Konservativa icke-kristna romare fortsatte att använda papyrusrullar för den klassiska poesin, exempelvis Vergilius, ända in i trehundralet.²³ Men mot slutet av samma århundrade hade bruket av codex slagit igenom även inom den klassiska litteraturen, vilket kan betraktas som en förutsättning för framväxten och etableringen av centoformen under tre- och fyrahundratalet.²⁴ Att Probas dikt hörde till det nya medieparadigmet kan också ha bidragit till att den överlevde i den medeltida handskriftskulturen.

Medeltida handskrifter

De äldsta Proba-handskrifterna vi känner till härstammar från kloster och lärdomscenter i Europa: Sankt Gallen, Corbie, Lorsch, Cluny och Canterbury med flera. Ingen fullständig inventering av det medeltida handskriftsmaterialet har ännu gjorts och därför presenteras här heller inte någon helhetsbild, utan enbart ett par exempel med preliminära hypoteser.

Den äldsta bevarade Probahandskriften dateras till sju- eller åttahundratalet och kommer

18 Jfr. Verweyen och Witting (1991) 165–78, G. Polara, ”I centoni” i *Lo spazio letterario di Roma antica* III (Roma 1990) 245–275, särsk. 274 och S. McGill, *Virgil Recomposed. The Mythological and Secular Centos in Antiquity* (Oxford 2005).

19 Se exempelvis W. Kirsch, *Die Lateinischen Versepeik des 4. Jahrhunderts* (Berlin 1989) 117–37, särsk. 121–22, Hoesterey (2001) 80 och M. A. Rose, *Parody. Ancient, modern, and post-modern* (Cambridge 1993) 77.

20 Se exempelvis Isotta Nogarola i King och Robin (utg.) (2004) 39, E. A. Clark och T. Halton, *Woman in the Early Church* (Collegeville 1990) 165.

21 L. D. Reynolds och N. G. Wilson, *Scribes and Scholars. A Guide to the Transmission of Greek and Latin Literature*, 3 utg. (Oxford 1991) 31.

22 Marrou (1938) 500–1 menar att Aug. *conf.* 13, 13 är så pass full av bibelcitater att texten liknar ett cento.

23 Macrobius, *Sat.* 5, 3, 17 och 5, 4, 1 citeras och förklaras i J. W. Binns, *Latin literature of the fourth century* (London 1974) 11.

24 Curtius (1953) 393 menar att hela den senantika latinska litteraturen i stor utsträckning förändrades i och med övergången från papyrus till codex.

från klostret i Corbie, idag bevarad i nationalbiblioteket i Paris (Par. lat. 13048).²⁵ Här presenteras centot (fol. 31^v–38^v) tillsammans med hymner av 500-talspoeten Venantius Fortunatus. En annan handskrift som dateras till åtta- eller niohundralet från Lorsch bevaras idag i Vatikanbiblioteket (Pal. lat. 1753).²⁶ Förutom centot (62^r–69^r) innehåller denna handskrift texter som ofta förekom i klosterskolornas litteraturlistor, bland andra Aldhelms metrik, Symphoniuss gåtor och Marius Victorinus' *Ars Grammatica*. Detsamma gäller för en annan vaticanhandskrift daterad till åttahundralet (Reg. lat 251),²⁷ som innehåller Proba (15^v–27^v) Aldhelm och grammatiktexter av bland andra Alkuin och Priscianus. Eftersom centot ofta grupperas med kanoniserade kristna poeter – förutom de tidigare nämnda även Juvenius, Sedulius, Beda – i de tidiga handskrifterna,²⁸ verkar det som om Proba framförallt lästes i egenskap av kristen författare under medeltiden.

I handskrifterna från efter tusentalet är Probas cento allt oftare sammanbundet med såväl kristna som icke-kristna medeltida och antika poeter. Det finns till exempel flera senare handskrifter där texten ingår som ett appendix till Vergilius.²⁹ I en luxuös handskrift från Padova, daterad till perioden mellan 1350 och 1450 följer Probas cento direkt efter *Bucolica*, *Georgica* och *Aeneiden*.³⁰ Detta väcker frågor kring senmedeltidens och den tidiga renässansens reception av Proba, och man kan föreställa sig att hon inte i första hand uppfattades som en bland de senantika bibelepiska författarna, utan i allt högre grad fick fungera som en paratext till Vergilius.

Tryckta utgåvor och referenser till Vergilius

Probass dikt trycktes för första gången av Bartolomeo Girardini 1472 i Venedig, enbart tre år efter att tryckpressen kommit till denna stad, i en utgåva tillsammans med bland andra Ausonius. Dikten gavs ut en andra gång tre år senare av tryckaren Michael Wenssler (Basel 1475). Denna utgåva innehåller enbart Probass cento, och här finns sporadiska hänvisningar till Vergiliusböckerna i yttermarginalen. Sådana förekommer inte i den tredje utgåvan från 1481, där centot ingår i domikanerprästen och sedermera även inkvisitorn Filippo Barbieris (1426–1487) berömda teologiska verk som också innehåller jämförelser mellan Hieronymus och Augustinus läror och deras syn på den ”gamla världens” profeter. Boken är i synnerhet känd för en rad träsnitt föreställande tolv sibyllor som porträtteras en och en jämte varsin gammaltestamentlig profet. I inledningen förklarar Barbieri att han vill stärka sibyllornas profetior med hjälp av ”den gudomligt inspirerade Proba Centonas verser” (*Probae Centonae divini ingenii foemina carmina*). Utgåvan blev snabbt populär och trycktes på nytt i ett enklare exemplar redan ett år senare och därefter ytterligare fyra gånger.³¹

Härefter följer en lång rad tryck och utgåvor med Proba, där många tycks ha fungerat som undervisningslitteratur. I början av femtonhundralet trycktes centot i en bok för karmeliter

25 L. V. Delisle (utg.) *Inventaire des manuscrits latins conservés à la Bibliothèque Nationale* (Hildesheim/New York 1974) 86.

26 R. Bergmann och S. Stricker (utg.), *Katalog der althochdeutschen und altsächsischen Glossenhandschriften IV* (Berlin/New York 2005) 44.

27 Se A. Wilmart, *Codices Reginenses Latini II* (Vatikanstaten 1945) 1–3. Jfr. Schenkl (1888) 520–21, 567 där denna handskrift dateras till tusentalet.

28 Se Schenkl (1888) 516–18.

29 Colmar, Bibliothèque Municipale, MS 293 (s. xv), New Haven, CT, Yale University Library, MS 700 (s. xv), London, British Library, Harl. 4967 (s. xi2).

30 Viceza, Biblioteca Civica Bertoliana, MS 507 (s. xiv/xv), N. Giovè Marchioli et. al., *I manoscritti medievali di Vicenza e provincia* (Florens 2007) 110.

31 S. Riessinger av Strasbourg i *Tractatus sollemnis et utilis* (Rom 1482) och de följande utgåvorna *De animorum immortalitate* (Naples 1488), *Quattuor hic compressa opuscula* (Venedig 1505), *Quattuor hic compressa opuscula* (Oppenheim 1510) och *Opusculum de vaticiniis sibillarum* (Oppenheim 1514).

och i en skolbok om romersk historia, men det lästes även i undervisning utanför klostren.³² Exempelvis listas det i Juan Luis Vives (1493–1530) föreskrifter för kristna flickors utbildning i *De institutione feminae christianae* (1523). Även Jean Colet (1467–1519) inkluderade centot bland de läroböcker som skulle läsas vid Sankt Paulsskolan i London där han var skolmästare. Colets statuter fungerade som modell för flera utbildningsinstitutioner i England och man kan därför gissa att många här kom i kontakt med Probas dikt under denna tid.³³ I inledningen till litteraturlistan i statuterna från 1518 skriver Colet att fördelen med senantikens kristna poeter är att de lär studenterna renhet i såväl stil (Vergilius' latin) som innehåll (det kristna budskapet). Som utgåva använde han troligen Aldus Manutius samlingsvolym *Poetae Christiani* från 1502 som var utformad som en litteraturantologi för skolor.³⁴ Denna version har överhuvudtaget inte några referenser till Vergiliusställen, vilket innebär att studenterna kunde läsa den utan att direkt hänvisas till den vergilianska källtexten.

Aldus' utgåva kan kontrasteras mot en fransk edition från 1543 som också var avsedd för skolbruk. I inledningen, skriven av utgivaren Hubert Sussanneau, framgår det att den användes i Collège de Paris och i skolor i Beauvais och Soisson. Vid sidan av Probas text anges här referenser inte bara som i vissa tidigare utgåvor till böckerna hos Vergilius, utan även till de individuella Vergiliusverserna. På så sätt aktualiseras ständigt källtexten och de ursprungliga vergilianska kontexterna för läsaren. I och med denna utformning verkar det som om Sussanneaus pedagogiska syfte i grund och botten skiljde sig från Colets.

Aldus skolbok är kanske mer känd för eftervärlden, men både Aldus och Sussanneaus utgåvor trycks om flera gånger under femton- och sextonhundralen och den generella tendensen under femtonhundratalets utgivning är att referenserna till Vergilius blev fler och mer specifika. Ett undantag finner man i Henri Estiennes utgåva i sextodecimo från 1578. Här är centot helt rensat från referenser, vilket ger ett mindre belamrat och mer elegant intryck jämfört exempelvis med de andra sena femtonhundratalsutgåvorna, där paratexter i form av inledningar, kommentarer och hänvisningar kan upplevas som överväldigande.

Utgåvans innovativa karaktär bör ses i ljuset av det engagemang som Estienne visade för centoformen i övrigt. Tre år tidigare hade han givit ut verket *Parodiae Morales* där han instruerade i konsten att skriva parodier och centon. Första delen av boken är ett slags övning: på högra uppslaget finns angivet ett citat från någon av de latinska klassiska poeterna och nedanför varianter där Estienne har bytt ut något av orden från det ursprungliga citatet, medan den vänstra sidan lämnats blank för läsaren att fylla i. Andra hälften av boken är en historisk och teoretisk genomgång av grekiska och latinska centon. Författaren avslutar redovisningen med att i slutordet ta upp tävlingen med Proba, som han menar har fått stå outmanad alldeles för länge. Därefter ger han några prov på egna centodikter, komponerade bland annat med verser från Ovidius.

I slutet av femtonhundratalet gavs det ut tre smyckade Probatryck, ett i Rom (J. Roscius 1588) och två i Tyskland (J. Plateanus, Köln 1592 och H. Meibom, Helmstadt 1597). Här föregås dikten av omfångsrika förord där utgivarna intygar att de inte nog kan prisa Proba och hennes genialitet. Roscius inkluderar en liten dikt där han hävdar att Probas cento överträffar allt, till och med Sapphos lyra.

32 J. Tachuini, *Probae Falconiae Centonis clarissimae foeminae excerptum e Maronis carminibus ad testimonium Veteris Novique Instrumenti opusculum a divo Hieronymo comprobatum* (Venedig 1513).

33 Se till exempel C. Burrow, "Shakespeare and humanistic culture", i C. Martindale (tug.), *Shakespeare and the Classics* (Cambridge 2004) 12 och A. F. Leach, "Milton as a schoolboy and a Schoolmaster", *Proceedings of the British Academy* (1907–1908) 308.

34 L. Piepho, "Mantuan's Religious Poetry in Early Tudor England: Humanism and Christian Latin Verse", in ed. P. M. Clogan, *Studies in medieval and Renaissance culture: Breaching Boundaries* (1994) 65–83, särsk. 72.

Under sexton- och sjuttonhundratalet ges centot huvudsakligen ut i omtryck i skolböcker och samlingsvolymmer. Bara en påkostad utgåva ges ut i Tyskland (J. Kromayer, Sachsen 1719). Intresset för Proba ser ut att ha klingat av på kontinenten, men man kan också tänka sig att bokmarknaden mättats vid den här tiden. I likhet med annan senantik diktning verkar det som att intresset för att publicera Probas cento sakta hade avtagit sedan slutet av fjorton- och femtonhundratalet.³⁵

Den första och hittills enda textkritiska utgåvan av centot framställdes av Karl Schenkl 1888 och ingick i volymen *Poetae christiani minores*, del 16 i serien *Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum*. Detta är idag standardtexten och det är nästan uteslutningsvis genom denne utgivares urval bland textvittnena som dagens läsare kommer i kontakt med den medeltida handskriftstraditionen och de många varierande läsarerna. Utifrån en ofullständig inventering av de handskrifter vari Probas cento bevaras valde Schenkl ut dem som enligt tidigare datering var allra äldst. Det innebär att det finns en stor mängd handskrifter som ännu inte har studerats. Hittills har jag funnit åtminstone tjugofem utöver dem som dokumenterats av tidigare forskare, varav ett flertal är tillräckligt gamla för att kunna ha rymmas i Schenkl's urval. Beroende på den medeltida skrivarens förtrogenhet med den Vergilianska källtexten är cento en textform som kan tänkas ha varit särskilt känslig för kontamination, men ändå skulle ett försök till en mer heltäckande stemmatisk analys av handskriftsmaterialet än den som Schenkl ger (ss. 523–30) vara värdefullt och i synnerhet kanske klargöra huruvida någon eller några av de yngre handskrifterna bevarar självständiga traditioner eller om alla går tillbaka till de äldre som har bevarats. Ur ett receptionshistoriskt perspektiv skulle dessutom en fullständig inventering av handskrifterna innebära ett enormt bidrag till vår bild av den medeltida och tidigmoderna receptionen av Proba.

Utblick

Hos Schenkl finns förstås alla referenser till Vergilius angivna i en noggrann källapparat under texten. Dessa referenser är nödvändiga eftersom förutsättningen för att läsaren ska kunna tillgodogöra sig dikten till fullo är att han eller hon kan aktualisera den vergilianska subtexten och erfara de hednisk-kristna dubbelexponeringar som centots ursprungliga läsare kunde uppleva. Utan någon kunskap om det som ursprungligen betecknades i Vergilius' verser är det lätt hänt att Probas dikt framstår som en bisarr och svårbegriplig återberättelse av Bibeln.³⁶ I detta avseende skulle Probas text lämpa sig väl för en elektronisk edition, där den tryckta utgåvans stumma hänvisning till bok och radnummer hos Vergilius eller bibelböckerna skulle kunna bli länkar till kortare textstycken med översättning och kommentarer.

35 Ungefär femton nya utgåvor från femtonhundratalet att jämföra med 1400-talet då den under loppet av 28 år trycktes i minst nio utgåvor.

36 Z. Pavlovskis, "Proba and the semiotics of the narrative Virgilian cento", *Vergilius* 35 (1989) 76.